

FARMECUL DISCRET AL PATINEI
și alte mici istorii culturale

Alexandru Ofrim (n. 1964) este doctor în istoria mentalităților la Institutul de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române. Conferențiar universitar la Facultatea de Litere, Universitatea din București. Colaborator al săptămânalului de cultură *Dilema veche*. A publicat volumele: *Cheia și Psaltirea: Imaginarul cărții în cultura tradițională românească* (Editura Paralela 45, 2001); *Străzi vechi din Bucureștiul de azi* (Editura Humanitas, 2007); *A Cultural History of Bucharest: The Tales of Old Streets* (Editura Humanitas, 2019). Coordonator al volumului *Pentru o istorie culturală a cărții și a practicilor de lectură* (împreună cu Cristina Bogdan; Editura Universității din București, 2015).

ALEXANDRU OFRIM
FARMECUL DISCRET AL PATINEI
și alte mici istorii culturale

Cu o prefață
de Ioana Pârvulescu

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Iuliana Glăvan
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
DTP: Iuliana Constantinescu, Veronica Dinu

Lucrare executată la Livco Design

© HUMANITAS, 2019

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Ofrim, Alexandru
Farmecul discret al patinei și alte mici istorii culturale /
Alexandru Ofrim; prefață de Ioana Pârvulescu. –
București: Humanitas, 2019
ISBN 978-973-50-6565-2
I. Pârvulescu, Ioana (pref.)
821.135.1

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 021/311 23 30

Cuprins

Utile dulci

Prefață de Ioana Pârvulescu 7

Schițe pentru o istorie la scară umană

Un argument al autorului II

DESPRE CORP

Corpul dresat 19

Din ce în ce mai frumoși 24

Corp și minciună 29

Obscenitatea ca instituție 35

Tot ce trebuia să știm despre sex. Din cărți 38

Homosexualitatea – o privire transculturală 43

Înjurătura: mod de folosire 48

„Șapte copii, și nu i-am văzut niciodată buricul“ 54

Dictatura părului. Bărbatul și barba 59

IPOSTAZE ALE LECTURII

Viciul lecturii 67

Cum se citea în Roma antică 80

Ordinea bibliotecii 89

Amintiri de cititor. Bestselleruri românești înainte de '89 94

Lecturi în aer liber 99

Reprezentări ale lecturii feminine 104

Lectura la toaletă 116

Lectura feminină în imagini 119

Practici de lectură 131

Ce gust au cărțile? 147

Lectura la feminin 161

CĂLĂTORII

Hărți de hârtie, de nisip, de zăpadă	169
Practicile vilegiaturii	174
O incursiune în Balcanii de Vest	179

CREDINȚE, ATITUDINI, COMPORTAMENTE

Superstițiile – o scurtă istorie	201
Chipuri ale fricii	206
Câteva ipostaze ale necredinței	211
Îngeri și oameni	216
Apocalipsa, microcipurile și ardelenii	221
Răpirea copiilor – istoria unui zvon	224
Carta europeană a morții	228
Plagiatul la studenți	231
Plagiatorii mei	237

ȘANTIERE ALE ISTORIEI CULTURALE

Farmecul discret al patinei	243
O istorie a bunicilor	248
Și fericirea are istorie	253
Serendipitatea și progresul științific	259
Comunismul pe înțelesul celor tineri	264
Ce este culoarea?	270
Jocurile de cărți de odinioară	276
„Tot să bei, să veselești, chefușor’ să-mplinești“	282
Cine a inventat adolescența?	288
Nimic nu este întâmplător	292
Chipuri ale prostiei	297
Ce spun studenții despre <i>Miorița</i>	302
Lenea, un paradis pierdut	308
Cafeaua: un elixir, ce altceva?	313
Aurul, remediu și aliment	319

PREFAȚĂ

Utile dulci

Acum vreo doi ani, de-a lungul întregii vacanțe de vară m-a persecutat o întrebare: oare Socrate și ai lui știau să înoate? Stăteau și ei pe țărm, ca noi, și se aruncau apoi în valuri să se răcorească? Mi-am întrebat prietenii. Cei mai mulți erau de părere că nu, că înotul și mai ales statul pe sau la plajă sunt lucruri de dată recentă, alții au ridicat din umeri neinteresați deloc de chestiune, dar de lămurit nu m-a lămurit nimeni. Știu foarte bine că altele sunt problemele care ar trebui să mă frământa în legătură cu filozofii antici, și, da, am destule nelămuriri legate de ideile lor, pe care, de asemenea, le discut cu cei din preajmă, dar, pe de altă parte, nu pot să nu-mi amintesc cât de mult mi-a plăcut cartea *Pe scara din dos a filozofiei* de Wilhelm Weischedel, pe care am citit-o prin anul 2000 și în care, de la Platon și Aristotel până la Wittgenstein și Heidegger, filozofii se umanizau. Însă chiar priviți de *pe scara din față* a filozofiei, cât de vii devin ei prin amănuntele de viață pe care le găsești în înseși operele lor, fie că e vorba de un detaliu contextual, fie că e vorba de vreo comparație care, pentru plasticitate, face apel la amănuntele vieții cotidiene. Apropo: o altă carte care m-a marcat a fost *Brânza și viermii*, a lui Carlo Ginzburg, despre faptele, vorbele și comparațiile unui morar italian din secolul al XVI-lea, acuzat de erezie. (Cartea e evocată într-unul dintre textele reunite aici de profesorul Alexandru Ofrim.) Ca să nu mai vorbesc despre *Istoria vieții private* de Bill Bryson, care e, de fapt, istoria locuirii. Un tip de cărți

care răspund la întrebări de detaliu, dar care, inevitabil, ajung în același timp la chestiuni grave de *Weltanschauung* și la deslășiri de mentalitate.

Iar detaliile, fiind centrate pe viață trăită, nu pe grile ideologice, nu mint. Probabil de aici fascinația pe care o are multă lume (eu, în orice caz) pentru chestiuni de istoria mentalităților sau studii culturale. În timp ce specialiștii de tot felul își manipulează cititorii, orientându-și sau selectându-și discret materialul ca să corespundă unor teorii prealabile, adesea primite de-a gata, cărțile antropologilor și cele legate de viața cotidiană se dezvoltă organic, pornind de la mărunțișuri. Ele nu vor să demonstreze ceva, ne ridică doar perdeaua de pe câte o epocă sau alta. Sunt, după părerea mea, foarte aproape de munca scriitorului sau a arheologului, pentru că e nevoie și de o armătură imaginativă ca să legi corect laolaltă amănunte banale. Și, pentru că epocile se schimbă, detaliul adus în scenă devine adesea insolit și te pune pe gânduri.

Citind cartea domnului profesor Alexandru Ofrim, *Farmecul discret al patinei și alte mici istorii culturale*, am fost uimită să găsesc un răspuns la întrebarea de care pomeneam la început, dacă anticii făceau plajă și baie. N-am să-l dezvălui, dar recomand curioșilor capitolul despre vilegiatură. Am fost bucurasă de această călătorie prin epoci, rapidă și plină de noutăți, pe care o oferă fiecare articol dintre cele reunite aici. Pe lângă informațiile propriu-zise, despre raportarea omului la propriul corp, despre tot ce ține de istoria editării (autorul a predat frumoase cursuri pe temă la masteratul de teoria și practica editării, la Literale bucureștene), despre călătorii, hărți, moduri de comportare, cartofori și bețivi, lene și prostie, superstiții, credințe și destule altele (în treacăt, originea unor cuvinte: *petrecanie*, *chef*, *serendipitate* etc.), pe lângă toate acestea, așadar, m-am convins încă o dată că ne înșelăm mai tot timpul cu felul în care ne plasăm în istoria civilizației. Ne batem cu pumnul

în piept pentru lucruri pe care credem că le-am inventat sau ne agităm pentru probleme cu care ne închipuim că nu ne confruntăm decât noi, contemporanii, și care, de fapt, sunt vechi de când lumea (orientarea geografică și topografia, dezvoltate și la popoarele primitive, plagiatul, care e pomenit deja de Marțial, în secolul I d.Hr.) și, pe de altă parte, lucruri pe care le credeam vechi de când lumea (instituția bunicilor, a bunicului blând și bun sau adolescența tulbure) sunt construite ale noastre, ale modernilor, și abia de curând impuse.

Cel mai mult mi-a plăcut partea – consistentă – despre cărți și citit. Cel mai comic mi s-a părut textul despre furtul intelectual la studenți (m-a făcut să râd, dar e un râs îngrijorat). Cel mai tare m-a surprins cel despre bunici. De luat aminte la articolul despre fericire. Pentru cei tineri, obligatoriu ar fi cel despre comunism. Îi invit pe cititori, indiferent de etapa vieții în care se află (a se trece și prin împărțirea pe vârste de la Augustin), să-și caute un *cel mai* pe măsură. Au, cu siguranță, de unde să aleagă într-un mod agreabil. *Omne tulit punctum qui miscuit utile dulci*, toate sufragiile pentru cel care îmbină folositorul cu plăcutul – iată o concluzie firească a cititorului, în cazul de față a cititoarei acestei cărți.

Pe măsură ce mergi din întrebare în întrebare, furat de fiecare titlu în parte – nu-ți vine să lași nimic necitit din această mică enciclopedie neconvențională –, tabloul asupra semenilor noștri se întregeste, iar cartea se transformă și într-una de subtilă pedagogie, ca fabula. În mereu altă epocă și cu mereu altă recuzită alegorică, când învins, când victorios, eroul acestor pagini diverse e unul și același: Omul. Ce poate fi mai interesant de atât?

Ioana Pârvulescu

UN ARGUMENT AL AUTORULUI

Schițe pentru o istorie la scară umană

În anul 1985, pe când eram student în anul al II-lea la Facultatea de Istorie și Filozofie a Universității din București, mi-a căzut în mână cartea *La nouvelle histoire* (1978), coordonată de Jacques Le Goff, Roger Chartier și Jacques Revel. Citite cu nesaț, articolele din acest volum colectiv mi-au dezvăluit preocupările istoricilor francezi, deschiderea spre noi domenii de cercetare și dimensiunea interdisciplinară a demersului lor, în primul rând colaborarea cu antropologia culturală. Așa am descoperit istoria mentalităților, antropologia istorică și istoria imaginarului.

Au urmat alte lecturi în această direcție, care a fost pentru mine o gură de oxigen și un refugiu, întrucât, în acea vreme, cu puține excepții, cursurile facultății erau doar îmbâcseli politico-ideologice. Nici prin gând nu-mi trecea atunci că exact la 10 ani de la absolvire, în 1998, îmi voi susține doctoratul în istoria mentalităților sub coordonarea profesorului Alexandru Duțu.

Istoria mentalităților își are originea în așa-numita Școală de la Annales, după numele grupării din jurul revistei fondate în anul 1929 de către doi mari istorici francezi, Lucien Febvre și Marc Bloch. Noul demers promovat de această grupare încerca să se delimiteze de istoria evenimentială care înșira ani de domnie, faptele marilor personalități istorice, bătălii și tratate de pace, neglijând tocmai prezența omului în istorie. „Omul, măsură a istoriei, unica ei măsură!“, pleda Lucien Febvre. Într-un articol din 1941 – *Cum să reconstituim viața afectivă de altădată. Sensibilitate și istorie* –, invita istoricii să se angajeze

în descoperirea altor teritorii, considerate până atunci neinteresante și marginale, precum istoria emoțiilor și a sentimentelor: „Nu avem istoria Dragostei, a Morții, a Milei sau a Cruzimii. Nu avem istoria Bucuriei“.

Proiectele lui Febvre au prins contur în anii '70–'80, perioada de glorie a istoriei mentalităților, reprezentată de nume ilustre: Georges Duby, Philippe Ariès, Jacques Le Goff, Emmanuel Le Roy Ladurie, Jean Delumeau etc.

Istoria mentalităților își propune să reconstituie atitudinile și comportamentele, sensibilitățile, emoțiile și sentimentele, deprinderile și obiceiurile, viața cotidiană a oamenilor din diverse epoci istorice. Ea încearcă să intre în detaliile vieții cotidiene și în universul mental al oamenilor din societățile trecute, pentru a descifra modul lor de gândire, pentru a întrezări felul în care aceștia își reprezentau lumea înconjurătoare, cum se vedeau pe sine și pe ceilalți. Noul mod de a vedea trecutul a restituit o istorie a oamenilor, a tuturor oamenilor, nu numai a elitelor sociale, ci și a celor simpli și mulți.

Un moment de cotitură în istoria mentalităților a fost afirmarea în anii '80–'90 a unei noi generații de istorici: Roger Chartier, Daniel Roche, Alain Corbin etc., care au propus renunțarea la conceptul de „mentalitate“, considerat prea vag, imprecis, și înlocuirea lui cu cel de „reprezentare colectivă“. Treptat, denumirea de „istoria mentalităților“ a început să fie abandonată în favoarea celei de „istorie culturală“. Schimbarea denumirii este și expresia extinderii continue a teritoriilor explorate de istorici, acestea ajungând să includă în câmpul de interes toate activitățile umane.

O caracteristică generală a studiilor de istorie culturală este folosirea termenului de „cultură“ așa cum este el înțeles în antropologia culturală. Conform acestei perspective, termenul de cultură este mult lărgit, acoperind totalitatea creațiilor materiale și spirituale înzestrate cu sens și semnificație existente în fiecare grup uman, indiferent de gradul de dezvoltare socială

și tehnologică. La limită, orice lucru care poartă amprenta umană este un produs cultural.

Istoria culturală își focalizează atenția asupra modului în care oamenii percep realitățile, asupra felului în care își explică și își reprezintă lumea, în diverse epoci istorice. Astăzi, privind rafturile librăriilor sau parcurgând cataloagele bibliotecilor, remarcăm numărul mare de titluri care conțin sintagma „istorie culturală”, precum și extraordinara diversitate tematică propusă de această nouă orientare istoriografică. Toate aceste lucrări au în comun faptul că propun teme proaspete și atractive, într-un limbaj accesibil unui public mai larg.

Sistematizarea domeniilor de studiu ale istoriei culturale (aproape inepuizabile!) este foarte dificilă. Iată doar câteva abordări: istoria culturală a unor alimente (cafeaua, ciocolata, vinul), a unor animale (pisica, lupul, ursul), istoria culturală a emoțiilor și a manifestărilor acestora (de exemplu, istoria lacrimilor și a râsului), a sentimentelor (istoria dragostei), istorii ale unor obiecte materiale din viața cotidiană (istoria oglinzii, a automobilului și chiar a liftului), istoria culturală a vârstelor vieții (istoria copilăriei și a bătrâneții) și multe altele.

Demersurile istoriei culturale sunt transversale, fără a se limita neapărat la o anumită perioadă istorică, tocmai pentru a putea urmări originea reprezentărilor studiate, circulația acestora, transformările prin care au trecut de-a lungul timpului și impactul lor asupra vieții oamenilor.

Principiul decupajului transversal poate fi regăsit în structura majorității articolelor din cuprinsul acestui volum. Am reunit aici articole publicate în revista *Dilema veche* și în *Dilemateca*, în perioada decembrie 2005–martie 2019. Nu am inclus primul meu articol apărut în *Dilema* în martie 1997 (nr. 215) – *Alergat-ai la descântători, vrăjitori, păscăleri...?* – nu pentru că ar fi vechi de 20 de ani, ci pentru că stilistic îmi pare diferit de celelalte.

Era un mic fragment din teza mea de doctorat, ajuns în *Dilema* la îndemnul Irinei Nicolau, la vremea aceea colaboratoare apropiată a revistei. Știind că urma să apară un dosar cu tema *Bolile sistemului medical*, Irina, care îmi cunoștea preocupările din referatele premergătoare tezei, mi-a sugerat să scriu un articol referitor la practicile alternative de diagnosticare și de vindecare ale vracilor din satul românesc de altădată și din zilele noastre. Îmi amintesc că am dus la redacție articolul dactilografiat la mașina de scris, cu o oarecare emoție. Acea emoție m-a făcut să-l evoc acum.

Oricum, nici 12 ani mai târziu, când am început cu adevărat colaborarea la revista *Dilema*, devenită între timp „veche”, emoția nu m-a părăsit. Acum nu mai merg la redacție cu pagini dactilografiate, dar, ori de câte ori trimit prin mail articolul, am o tresărire și mă întreb dacă textul e destul de interesant, destul de limpede, destul de bun.

Așadar în decembrie 2005 am scris din nou pentru revistă, la invitația lui Marius Chivu. Îl cunoscusem pe Marius în acel an, la Școala de vară pentru străini organizată de Institutul Cultural Român la Baia Mare, unde am ținut conferințe pe teme de cultură și civilizație românească. La sfârșitul cursurilor, li se cerea studenților să evalueze prestația conferențiarilor. Marius s-a arătat entuziasmat de faptul că eram în topul preferințelor și am bănuiala că m-a invitat să contribui la dosarul *Bunicii* al *Dilemei vechi* pentru a vedea cum adaptez informația în formatul de articol și dacă îmi pot acorda scrisul la exigențele revistei.

Se pare că am trecut „testul”, de vreme ce de atunci încoace, de 14 ani, am mai fost invitat să scriu despre cele mai diverse teme cu puțință, după cum se poate vedea din sumarul cărții. Uneori au fost teme la care altfel nu m-aș fi gândit. Nu pot decât să le fiu recunoscător tuturor celor care mi-au lansat provocarea de a scrie: Marius Chivu, Simona Sora, Mircea Vasi-

Ilescu, Alex. Leo Șerban, Magdalena Boiangiu, Matei Pleșu, Adina Popescu, Andrei Manolescu.

Inițial, datorită diversității tematice a textelor, m-am gândit să le ordonez cronologic. Apoi, am încercat o sistematizare a articolelor mele în funcție de câteva mari domenii de investigație ale istoriei culturale.

Primul grupaj este dedicat corpului uman. De altfel reprezentările acestuia constituie unul din obiectivele de mare interes ale istoriei culturale, pentru că ele evidențiază o multitudine de semnificații culturale și sociale. Am vorbit aici despre sexualitate și identități sexuale, despre manifestări corporale și concepții despre frumusețea corporală, despre corpul sportiv.

O altă secțiune grupează articolele referitoare la istoria practicilor de lectură, a modalităților de producere, circulație, difuzare și receptare a textelor de-a lungul timpului. Studiile clasice de istoria cărții au conturat o imagine parțială asupra locului culturii scrise în cadrul societăților trecute, fiind lăsate la o parte tocmai condițiile concrete de apropiere a cărții de către diversele categorii de cititori, modalitățile concrete ale lecturii, relația acestora cu materialitatea obiectelor scrise (manuscrisul, cartea tipărită), dar și gesturile, corpul și comportamentele celor care citesc.

Și restul grupajelor ilustrează varietatea subiectelor abordate de istoria culturală. Astfel, lansez invitația de a parcurge împreună texte schițate în jurul unor teme precum: reprezentări ale vârstelor vieții (istoria bunicilor, a adolescenților), istoria unor atitudini și comportamente (lenea, necredința, zvonurile), istoria unor stări emoționale (frica, fericirea), istoria culorilor.

La nivel de conținut, am mai adăugat pe alocuri exemple, am eliminat repetiții observate abia acum. Recitind articolele, am retrăit plăcerea cu care le-am scris și mărturisesc speranța că aceeași plăcere va fi resimțită de toți cititorii acestei cărți.

DESPRE CORP

Corpul dresat

Thales din Milet ar fi spus, în jurul anului 600 î.Hr.: „Cine-i fericit? Acela care are trup sănătos, spirit iscusit și fire educată“. Probabil că poetul roman Juvenal l-a parafrazat când a scris, după șapte secole: „Dacă e vorba să le ceri zeilor ceva și să le aduci prinoase la altare, măruntaie și cârnăciori sfințiți de la purcel alb de lapte, trebuie să-i rogi să-ți dea o minte sănătoasă într-un corp sănătos“ (trad. G. Guțu, 1986). Astăzi, *Mens sana in corpore sano* a devenit un dicton în care accentul cade pe corporalitate, fiind folosit ca îndemn la cultivarea formei fizice.

Desigur, nu vechii greci au inventat „sportul“, pregătirea fizică în scopuri militare este atestată și la egipteni, chinezi etc. Însă grecii sunt cei care au transformat activitatea fizică într-un mijloc de educație (*paideia*), care să modeleze corpul și spiritul, cu scopul de a forma cetățeni „buni și frumoși“ (*kalokagathia*), pregătiți pentru luptă și gata să apere cetatea. Grecii nu au avut un termen unic pentru a denumi toată gama de exerciții și probe fizice specifice, dar sunt la originea practicii gimnasticii (*gymnastikê* – provenind din adjectivul *gymnós* – gol, nud; cu referire la obiceiul atleților de a exersa fără veșminte). Gimnastica a fost considerată de către autorii clasici o activitate necesară dezvoltării estetice și atletice a corpului, în vederea armonizării acestuia cu spiritul. O spune și Aristotel: „Este limpede că educația deprinderilor este anterioară celei a rațiunii, precum și faptul că educația corpului este anterioară celei a intelectului, rezultă din